

ПІДХОДИ ТА ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

(Романов Р. Е., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Попова А. С., кандидатка педагогічних наук, доцентка)
Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна

За даними Міжнародної організації з міграції, понад 12,5 мільйонів людей покинули свої домівки під час повномасштабного вторгнення. Більше 7,7 мільйонів з них стали внутрішньо переміщеними особами (далі ВПО), що створило нові виклики і загрози як для людей, так і для країни в цілому [7].

Проблема соціально-психологічної адаптації різних категорій мігрантів є актуальною темою досліджень. Багато вчених досліджують різні аспекти соціально-психологічної адаптації ВПО, включаючи таких авторів як А. Гриб, К. Левченко, Г. Кукуруза, Н. Лунченко, М. Лукашевич, Л. Тюптя, О. Малиновська, Д. Канеман, А. Тверські, Дж. Гуллахорн, Д. Райан, Б. Дулі, Ч. Бенсон і Б. Харрелл-Бонд.

Дослідження адаптації ВПО та громад, що їх приймають, зосереджується на різних аспектах цих процесів, враховуючи різні фокуси зацікавлення окремих наук і відмінності в теоретико-методологічних підходах. У цьому дослідженні ми зосередимося на соціально-психологічній адаптації внутрішньо переміщених осіб як системному процесі, що включає весь спектр фокусів цього явища.

У науковій літературі соціально-психологічну адаптацію визначають як [1]: взаємодію особистості та соціального середовища, що веде до правильного співвідношення цілей та цінностей особистості і групи (С. Ларіонова); процес пристосування до якісних змін зовнішнього середовища (А. Петровський); взаємодію особистості і соціального середовища, процес активного пристосування особистості до середовища, що змінилося, засвоєння відносно стабільних умов середовища (О. Урбанович); багатоплановий процес активного пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю особистості на певному етапі її розвитку (О. Ткачишина).

Дослідники також виокремлюють два теоретико-методологічні підходи цього процесу, які поширюються за межі тільки однієї наукової дисципліни: соціокультурний і ресурсний (останній також можна називати в широкому сенсі "економічним").

Соціокультурний підхід. Соціокультурний підхід до адаптації розглядається як процес пристосування до нового культурного середовища та знаходження способу співіснування з іншими групами. У межах соціокультурного підходу поняття "адаптація" по відношенню до вимушених мігрантів означає процес, який триває протягом короткого періоду після переміщення в нове місце і пов'язаний з необхідністю пережити стрес від зміни місця проживання та забезпечити (пристосувати) свій спосіб життя до нових умов.

Ресурсний підхід. Суть цього підходу формулюється таким чином: "Ресурси можна визначити як засоби, за допомогою яких люди задовольняють потреби, переслідують цілі та виконують вимоги... Вивчення адаптації мігрантів – це, в принципі, вивчення факторів, які полегшують або обмежують доступ до ресурсів" [6, с. 7]. У рамках ресурсного підходу адаптація розглядається як пристосування до

втрати значної частини ресурсів, які мали ВПО до переміщення, а також отримання доступу до ресурсів у новому місці перебування. Інтеграція розглядається як налагодження спільного використання ресурсів ВПО та місцевими громадами, що їх приймають. Вперше підхід був чітко представлений антропологом Б. Харрелл-Бонд [3]

Відповідно до цього, для вивчення соціально-психологічної адаптації ВПО доцільно використовувати ресурсний підхід, оскільки він є більше відповідає українському контексту. Різниця у ресурсах між ВПО є важливим чинником, який їх розрізняє, більше ніж культура та ідентичність. Цей підхід краще відображає матеріальні та нематеріальні втрати, що виникають при переміщенні ВПО. Крім того, він більш придатний для емпіричного спостереження та кількісного аналізу. Оскільки дані підходи не є взаємовиключними та можуть мати можливості, що значною мірою не перетинаються, деякі позиції соціально-культурного підходу можуть бути включені до списку ресурсів, необхідних ВПО для їх соціально-психологічної адаптації.

Д. Райан, Б. Дулі та Ч. Бенсон запропонували розділити ресурси на чотири групи: особисті, матеріальні, соціальні та культурні. "Біженці прибувають до суспільства, яке їх приймає, зазнавши деяких втрат в обсягах своїх ресурсів... Для відновлення втрачених ресурсів можуть бути використані дві стратегії: заміщення ресурсів або заміна ресурсів" [6, с. 12].

Успішна адаптація мігрантів до нових умов залежить від того, наскільки вони можуть відновити втрачені ресурси та отримати нові, необхідні для життя в новому середовищі, такі як знання місцевої мови та соціальна підтримка. Адаптація ВПО – це процес, під час якого мігранти намагаються задовольнити свої потреби, досягти своїх цілей та відповідати вимогам нового суспільства після переміщення.

У цілому можна виокремити такі виміри адаптації ВПО у рамках: соціокультурного підходу – подолання психологічного стресу, викликаного фактом переміщення до нового місця проживання; ресурсного підходу – отримання інформації щодо наявності та розташування в новому місці проживання ресурсів, які необхідні для підтримання "життєдіяльності" (житла, продуктів харчування, джерел доходів, медичного обслуговування, освітніх закладів, транспорту та комунікацій тощо).

Крім того, переміщення особи, яка належить до статусу ВПО, відрізняється тим, що цей процес не є вибором самого індивіда, а є наслідком обставин, що склалися в контексті актуальних соціально-політичних подій. Це призводить до відсутності позитивної мотивації для переміщення, іноді навіть до реальної небезпеки. У таких обставинах ми не можемо говорити про активну стратегію адаптації, яка передбачає прагнення змінити середовище. Для ВПО більш характерна пасивна стратегія адаптації – підкорення життєвим обставинам.

Дослідження Д. Канемана та А. Тверські показали можливість існування ще одного типу поведінки людини в умовах ризику і невизначеності, який називається «феномен асиметрії». Відповідно до якого, людина приймає ряд несумісних рішень, частина з яких на перспективу спрямовані на досягнення виграшу та рішень, що мають на меті уникнення програшу [5].

Для визначення адаптаційних стратегій ВПО можна використовувати теорію, запропоновану Дж. Гуллахорн, яка базується на гіпотезі про відповідність

адаптаційного процесу U-подібній кривій. Ця крива складається з п'яти етапів [3]: перший етап, коли людина має оптимістичні очікування щодо майбутнього; другий етап, коли середовище починає негативно впливати на людину, що призводить до депресії та розчарування; третій етап, коли проявляються симптоми безпорадності та психосоматичні розлади; четвертий етап, коли з'являється оптимізм та задоволеність новими умовами; та п'ятий етап, коли індивід повністю адаптується до нових умов.

Але є випадки, коли деякі вимушені переселенці не можуть або не бажають повністю адаптуватися до нового середовища, і після того, як ситуація нормалізується, вони повертаються на своє попереднє місце проживання і повторно проходження через U-подібну криву [3, с. 33-47].

Результатом адаптації вимушених переселенців є їхня адаптованість до нових умов поселення, що характеризується здатністю особистості задовольняти свої потреби у тій чи іншій ситуації в конкретному соціальному середовищі, а також виконувати нижченаведені функції: адекватно сприймати навколишню дійсність і власний організм; адекватно будувати систему відносин і спілкування з оточуючими; бути здатними до реалізації провідної діяльності, навчання, організації дозвілля та відпочинку.

Важливим показником успішної соціально-психологічної адаптованості внутрішньо переміщеної особи до умов зміненого соціального оточення є ступінь задоволеності особою чи групою різними сторонами своєї життєдіяльності та соціальна підтримка приймаючої громади [2].

Дослідники визначили, що успішна адаптація потребує від людини усвідомлення своєї власної ролі в зміні свого життя та прийняття відповідальності за цей процес. Це можливо, якщо людина розуміє, що є суб'єктом цього процесу та відповідає цілям і завданням нового середовища. Успішність адаптації залежить від психологічного стану людини, її цінностей, мотивації, поведінки та сприйняття громадою. Однак держава також має відігравати не менш важливу роль у забезпеченні успішної адаптації, створюючи для цього необхідні законодавчі механізми. Тому, відповідальність за успішність цього процесу лежить на тристоронній взаємодії – ВПО-приймаюча громада – державна політика.

Аналізуючи процес соціально-психологічної адаптації, можемо констатувати, що стан адаптованості ВПО можна описати за допомогою сукупності показників, що об'єднані у 4 групи критеріїв: матеріально-побутовий (наявність комфортного місця проживання, задоволеність умовами місця проживання, можливість забезпечувати не лише базові потреби, наявність щомісячного доходу, якість життя); соціально-правовий (обізнаність щодо можливостей ВПО, доступ до медичних, соціальних послуг, гуманітарної допомоги); діяльнісно-мотиваційний (бажання залишитися жити на новому місці проживання, бажання допомагати іншим, наявність роботи/бажання працювати, можливість професійної самореалізації, можливість особистісної самореалізації); соціально-психологічний (стабільність емоційного стану, стосунки у сім'ї, стосунки із друзями, наявність нових сформованих дружніх/професійних/ стосунків/знайомств на новому місці проживання, неконфліктність у новому середовищі.).

Зазначені критерії і показники повно розкривають цей феномен в контексті соціокультурного та ресурсного підходів та тристоронньої єдності усіх учасників соціально-психологічної адаптації.

Виходячи з цього, розуміємо соціально-психологічну адаптацію ВПО з окупованих територій як процес пристосування психіки та поведінки особистості до умов нового соціального середовища і соціальної ситуації, яке опосередковане провідною діяльністю особистості та ціннісно-мотиваційними установками на певному етапі її розвитку результатом якої є здатність людини продовжувати життя та мати можливість реалізовувати необхідні функції для забезпечення якісної життєдіяльності, де державна політика відіграє ключову роль в пристосуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жданович Ю.М. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21(1). С. 206. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21%281%29_19 (дата звернення: 17.11.2022).
2. Попова А. С. Професійна підготовка соціальних працівників до роботи з мігрантами в Україні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Т. 2. №. 6. С. 104-108.
3. Gullahorn J. An Extension of the U-Curve Hypothesis. *Journal of Social Issues*, 1963. 19 (3). P. 33-47.
4. Harrell-Bond B. *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. New York: Oxford University Press, 1986
5. Kahneman D., Tversky A. *Choices, values and frames*. New York : Russell sage Foundation, 2000
6. Ryan D. et al. Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*. 2008. Vol. 21. № 1. P. 1-18., p. 7
7. Ukraine – Displacement Report - Area Baseline Report (Raion level). 2022. URL: <http://surl.li/fnysi> (дата звернення: 13.11.2022).